

Tutkijatohtori Jukka Kokkonen, Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos
Karjalan väestön sopeutuminen rajan muutokseen Suomen sodan jälkeen

(es. 19.9.2008 XIII Pielisen altaan symposiumissa, jonka teemana oli ”Suomen sota ja sen merkitys Suomelle, erityisesti Karjalalle”)

Mitä tapahtui valtiollisella tasolla syksystä 1808 samaan ajankohtaan vuotta myöhemmin?

Suomen alueelta Ruotsin armeija vetäytyi marraskuussa 1808 samalla, kun maa jäi venäläisten miehitykseen. Suomessa sotaa Ruotsin ja Venäjän kesken oli käyty tuolloin yhdeksän kuukauden ajan. Kokonaan sotilaallinen toiminta päättyi elokuun lopussa 1809 Ruotsin puolella käytyihin viimeisiin suuriin taisteluihin. Rauhanneuvottelut Ruotsin ja Venäjän välillä olivat alkaneet Haminassa vähää aiemmin elokuun puolivälissä; rauhansopimus oli allekirjoitettavissa 17. syyskuuta 1809. Sopimuksen nojalla Suomen suuriruhtinaskunta siirtyi Ruotsilta Venäjälle ja seitsemän vuosisataa kestänyt yhteiselo ruotsalaisten ja suomalaisten kesken päättyi. Numeroina ilmaistuna Ruotsi menetti kolmasosan valtakuntansa maa-alueesta ja neljäsosan väestöstään. Mainittakoon, että Suomen suuriruhtinaskunta oli ollut olemassa jo vuodesta 1581 alkaen, jolloin Ruotsin kuningas oli lisännyt Suomen suuriruhtinaan tittelin arvonimiensä joukkoon. Mutta sillä, että Suomi oli suuriruhtinaskunta Ruotsin ajalla, ei tuolloin ollut mitään käytännön merkitystä.

Suomen tulevan valtioalueen muodostumisen kannalta Ruotsin tappio ja Suomen liittyminen Venäjään oli erittäin hyvä asia, sillä Haminan rauhassa 1809 Suomen suuriruhtinaskunnan alueeseen liitettiin melkoinen osa nykyistä Suomen Lappia, kun Ruotsin ja Venäjän väliseksi rajaksi määrättiin Tornion- ja Muonionjoki. Tätä aiemmin Tornion Lappi oli kuulunut Ruotsin valtakunnan läntiseen puoliskoon, ei Suomeen. Vähän myöhemmin, 1812, Suomeen liitettiin ne alueet Venäjästä, jotka Ruotsi oli menettänyt sille 1721 ja 1743. Kyse oli ns. Vanhan Suomen alueesta, josta tuli nyt Viipurin lääni Suomen suuriruhtinaskunnan yhteydessä. Liitoksessa Suomen suuriruhtinaskunnan väkiluku kasvoi noin 200 000 alamailla.

Pitkin 1800-lukua Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan kesken suoritettiin eräitä pieniä rajantarkistuksia ja pohjoisen Suomen osalta jopa valtakunnanrajankäynti, sillä pohjoisessa oli ollut vain nautintaraja, mutta ei virallista valtakunnanrajaa. Näissä rajankäyntitoimituksissa Suomi nautti huomattavaa etua siitä, että Venäjän keisari oli myös Suomen suuriruhtinas. Ilman tätä sidosta itäraajasta olisi muodostunut hyvin erilainen ja

Suomesta ´tynkä-Suomi´. Paikallisesta rajantarkistuksesta mainitsen esimerkkinä ns. Jonkerin mutkan oikaisun 1800-luvun puolivälissä, jolloin Suomen suuriruhtinaskunta sai lisää maata Venäjän keisarikunnasta Nurmeksen ja Kuhmon rajalla.

Toinen merkittävä etu Suomen liittämisestä Venäjään oli, että alituinen sodan ja hävityksen pelko kaikkosi suomalaisten keskuudesta. Pohjois-Karjalan aluetta Ruotsin ja Venäjän väliset sodat olivat koskettaneet ainakin 1500-luvun lopulta lähtien. Suomen sota oli jo kolmas Ruotsin peräkkäinen tappio Venäjää vastaan 1700-luvun alusta lukien. Ruotsin ajan lopulla Suomessa olikin herännyt tyytymättömyyttä, eritoten oppineiden ja upseereiden keskuudessa, Ruotsin kruunua kohtaan, kun katsottiin, ettei Ruotsi kykenisi puolustamaan Suomea ja sen väestöä Venäjää vastaan. Haminan rauhassa 1809 tuo uhka poistui ja sillä oli hyvin konkreettinen merkitys rajan lähellä asuneille.

Paikallisella tasolla liittyminen Venäjään näkyi muutenkin aiempaa parempana turvallisuutena. Ruotsin ajalla itärajalla majailleet ja toimineet rosvot ja rosvojoukot olivat olleet alituinen uhka. Itäraja oli muodostanut suojan, jonka takaa rosvot tuon tuostakin hävittivät, ryöstivät ja murhasivat asukkaita rajan tuntumassa sijainneista yksinäisistä talouksista. Kun Venäjän keisarista tuli Suomen suuriruhtinas ja itärajasta Venäjän keisarikunnan sisäinen raja, itäraja ei enää muodostanut rosvoille samankaltaista suojaa, jonka taakse olisi voinut turvallisesti piiloutua.

Paikallinen taso: Pohjois-Karjala Suomen sodan loppuvaiheissa

Marraskuussa 1808 solmittiin ruotsalaisten ja venäläisten kesken ns. Olkijoen sopimus, jossa Suomessa olevat ruotsalaiset joukot sitoutuivat vetäytymään Kemijoen taakse pois Suomen alueelta. Sopimuksen jälkeen Pohjois-Karjalassa toimineen sissipäällikkö Olli Tiaisen johtamat joukot hajaantuivat ja palasivat koteihinsa. Näin päättyi talonpoikainen vastarinta venäläistä valloittajaa kohtaan; maa kerta kaikkiaan rauhoittui. Mitään venäläisten katsannossa laitonta toimintaa ei Pohjois-Karjalassa enää ilmennyt ennen autonomian ajan lopun sortokausia.

Joukkojensa hajaannuttua Tiainen itse pakeni kohti pohjoista. Hän pelkäsi venäläisten kostoa, ja täysin aiheellisesti: venäläiset olivat luvanneet ”pääkiihottaja Tiaisesta” palkkion, joko elävänä tai kuolleena. Nurmeksessa venäläiset ryöstivät Tiaisen talouden ja uhkasivat polttaa rakennukset. Tiainen pakeni ensin Tornioon ja myöhemmin syvemmälle Ruotsin alueelle. Hän oleskeli siellä pitkään Ruotsin kruunulta saamansa kertakorvauksen ja vuotuisen

eläkkeen turvin. Vuosien kuluttua hän palasi takaisin kotiseudulleen Nurmekseen, jossa hän kuoli helmikuun lopussa 1833 lavantautiin, mutta ei Venäjän alamaaisena, vaan yhä uskollisena Ruotsin kruunun alamaaisena. Erityisen merkille pantavaa Tiaisen kotiinpaluussa on, että hän sai palata takaisin kotiseudulleen ja elää siellä Ruotsin alamaaisena Venäjän alamaisten keskuudessa. Näin venäläiset olivat hyvin anteeksi antavia Tiaista kohtaan. Hänen aseveljensä Isak Stenius pääsi myös venäläisten armoihin; Stenius kuoli 1848 Pielisjärven pitäjän nimismiehenä ja kuvernementinsihteerin tittelillä ylennettynä.

Sodan käännyttyä venäläisten voitoksi osa Pohjois-Karjalassa toimineista virkamiehistä joutui venäläisten kostotoimenpiteiden kohteiksi alueella venäläisiä vastaan käydyn sissisodan vuoksi.

Pahiten kävi Liperin kirkkoherralle: kasakat saapuivat Joensuusta vangitsemaan hänet ja kuljettivat Venäjän puolelle, jossa hän kuoli. Kontiolahtelainen talonpoika, joka oli ollut mukana kaappaamassa Joensuun Niinivaaralta venäläistä miehitysvaltaa edustanutta maaherra Otto von Fürstenbergiä, pahoinpideltiin tarinan mukaan kuoliaaksi venäläisten toimesta. Kontiolahden kappalainen, jonka epäiltiin olleen yhteydessä alueella sissisotaa käyneisiin talonpoikiin, joutui venäläisten vangiksi, mutta hänen onnistui paeta ja saada myöhemmin armo venäläisten silmissä. Joensuussa asunut maanjako-oikeuden tuomari, joka oli sissijoukkojen johdossa vaikuttaneen Isak Steniuksen lähisukulainen ja itsekin toiminnassa mukana, jäi venäläisten vangiksi ja hänet kuljetettiin vangittuna Ylämyllylle. Vaimo ja palvelija saapuivat sinne naamioituneina ja vapauttivat vangitun.

Muuten valtaosa Pohjois-Karjalan papeista ja virkamiehistä jäi sodan aikana hoitamaan tehtäviään ja alistui venäläisten vallan alle, mikä oli maan rauhoittamisen kannalta erittäin merkittävää venäläisille.

Vaikka sota väistyikin loitommaksi syksyllä 1808, sota-ajan poikkeukselliset olosuhteet jatkuivat silti pitkään vuoden 1809 loppuun. Paikallisen siviiliväestön oli majoitettava sotilaita, luovutettava muonaa ja rehua, tosin korvausta vastaan, sekä kuljetettava venäläisten muona- ja sotamateriaalia

Tavanomaista suurempi liikkuvuus maassa näkyi tavanomaista suurempana kuolleisuutena, kun sotilaat, pakolaiset, toimeentuloa hakeneet kerjäläiset ja armeijoiden kuljetuksista vastanneet kuljettivat samalla mukanaan kulkutauteja aiheuttaneita bakteereja ja viruksia. Kyse oli lähinnä lavantaudista, pilkkukuumeesta ja punataudista. Kuolleisuus Pohjois-Karjalassa olikin tavanomaista paljon suurempaa kumpanakin sotavuotena.

Pohjois-Karjalan asukkaat vaihtoivat valtiollisen identiteettinsä Ruotsin alamaisuudesta Venäjän keisarin alamaisuudeksi vannomalla juhlallisen uskollisuuden- ja kuuliaisuudenvalan Aleksanteri I:lle. Paikalliset virkamiehet ja talonpojat suorittivat vala-aktin joulukuussa 1808. Kyse oli vanhasta perinteestä; uskollisuuden- ja kuuliaisuudenvala oli otettu Ruotsin aikana aina hallitsijan vaihtuessa. Valtauksen edetessä venäläiset pitivät erittäin tärkeänä suomalaisten sitomista Venäjän valtaan uskollisuudenvalaa käyttäen. Maa rauhoitettiin sitomalla henkilökohtaisen uskollisuudenvalan avulla jokainen suomalainen alamainen Venäjän keisariin. Jokaisen aikuisväestöön kuuluneen miehen oli suoritettava tämä toimitus, jossa luotiin ikään kuin näkymätön side uuden hallitsijan ja kaikkien uusien alamaisten välille. Aikuisiksi katsottiin 16–70-vuotiaat. Valan painoarvoa lisäsi, että hallitsija katsottiin tehtävänsä Jumalan asettamaksi. Kyse oli juhlallisesta rituaalista, mutta aikalaiset näyttävät pitäneen uskollisuudenvalaa hyvin tärkeänä. Vala vahvistettiin joko allekirjoituksella tai puumerkillä. Venäläisten ensisijaisena tavoitteena valamenettelyn suhteen oli, että sillä pyrittiin estämään suomalaisten yleinen kansannousu uutta hallintoa vastaan. Kirkollisessa elämässä valtiollinen muutos näkyi siten, että jumalanpalveluksissa alettiin rukoilla siunausta ja suojelusta Suomen suuriruhtinaaksi kohotetulle Venäjän keisarille Ruotsin kuninkaan asemasta.

Pohjois-Karjalan kehitys autonomian aikana

Pohjois-Karjalan nauttimassa arvostuksessa tapahtui oleellinen muutos 1800-luvun kuluessa. Vielä Ruotsin ajan lopulla alue oli ollut lähinnä periferia, jota Tukholman vallanpitäjät eivät pitäneet arvossa ja jonka kehittämiseen ei haluttu asettaa varoja. Itse asiassa kahdesti (1743, 1790) ruotsalaiset rauhanneuvottelijat olivat tarjonneet Pohjois-Karjalasta osia venäläisille, jotta Ruotsilla olisi säilynyt strategisesti ja muuten arvokkaampina pidetyt seudut etelämpänä. Näin ei onneksi käynyt.

Käsite ”Pohjois-Karjala” oli syntynyt 1700-luvun aikana siten, että Ruotsilla säilynyttä osaa Karjalasta alettiin kutsua ”Pohjois-Karjalaksi” erotuksena siihen Etelä-Karjalaan, joka oli menetetty Venäjälle 1721 ja 1743.

Venäjän aikana aluetason hallinto tapahtui läänien kautta, kuten Ruotsin aikakin. 1800-luvulla myös pohjoiskarjalaisten lääninhallinto sijaitsi Kuopiossa. Aluksi läänin nimenä oli kaksijakoisesti Savon ja Karjalan lääni, mutta vuodesta 1832 lähtien vain pelkkä Kuopion lääni. Lääninhallinnon kanssa joutuivat asioimaan ihmiset, jotka hakivat asumalleen kruununtilalle asumis- ja hallintaoikeutta tai jotka halusivat ryhtyä kauppiaksi. Muuttoliikkeen vilkastuttua lääninhallituksesta haettiin myös venäjän- ja amerikanpasseja.

Erityisen Pohjois-Karjalan läänin perustaminen oli esillä jo 1800-luvun lopulla, mutta hanke toteutui vasta 1960.

Kuopion kaupunki, joka oli perustettu 1782, oli Pohjois-Karjalan asukkaille tärkeä keskus myös kaupallisista näkökohdista: pohjoiskarjalaiset kävivät kauppaa Kuopion markkinoilla ja kaupungin porvareiden kanssa.

Ensimmäisen oman kaupungin Pohjois-Karjalan alue sai 1848, jolloin Joensuun kaupunki perustettiin. Kaupungin sijainti määräytyi liikenteellisten näkökohtien puitteissa: kaupunki tuli sijaitsemaan aivan maanteiden ja vesireittien keskiössä; paikka oli kätevä saavuttaa joka puolelta Pohjois-Karjalan maakuntaa. Joensuun kaupunki saavutti nopeasti merkittävän aseman kauan kaivattuna pohjoiskarjalaisten omana kauppakaupunkina.

Pohjois-Karjalan taloudellinen asema kohentui huomattavasti 1800-luvulta lähtien, kun maassa alkanut teollinen vallankumous alkoi koskea myös sitä. Pohjois-Karjala alkoi ensi kertaa muodostaa oman selkeän talousalueensa, mikä oli tärkeä maakunnallisen identiteetin muodostumisen kannalta. Uudet liikenneyhteydet, Saimaan kanavan ja Pielisjoen kanavoinnin valmistuminen 1856 ja 1879, avasivat pohjoiskarjalaisille ja heidän tuotteilleen ovia ulkomaankauppaan ja sitoi aluetta aiempaa tiiviimmin yhteen omaleimaiseksi alueeksi. Myöhemmin Karjalan radan tulo Sortavalasta Värtsilään, Joensuuhun ja Nurmekseen sitoi Pohjois-Karjalan aluetta yhteen ja liitti sitä entisestään muuhun Suomeen. Autonomian aika merkitsi myös Pohjois-Karjalan vientituotteiden monipuolistumista. Aluksi maakunnan laajoja metsävaroja vietiin etelän suurille sahoille ja tehtaille, kunnes 1800-luvun aikana Joensuun seudulle alkoi syntyä omaa sahateollisuutta ja pääomakeskittymiä. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Värtsilän rauta ja Outokummun kupari veivät maakuntaa ulos laajempiin kaupallisiin kuvioihin. Samaan aikaan myös maakunnan sisäinen maantieverkko kasvoi ja parani.

Parantuneet liikenneyhteydet kuljettivat alueelle 1800-luvun aikana syntynyttä liikaväestöä muuanne Suomeen, lähinnä taajamiin ja teollisuuskeskuksiin, sekä siirtolaisina kauas ulkomaille. 1800-luku oli Pohjois-Karjalassa suurta väestönkasvun aikaa. Kun vuonna 1809 alueen väkiluku oli vajaat 60 000, niin vuonna 1939 määrä oli jo kolminkertainen 173 000. Väestönkasvuun vaikutti osaltaan se, että Pohjois-Karjala sai nauttia harvinaisen pitkästä rauhanjaksosta. Alueella ei liikkunut sotilaita, pakolaisia ja kerjäläisiä, jotka olisivat kuljettaneet mukanaan tappavia kulkutauteja, eikä alue kohdannut sotatuhoja. Myös kohentuneella terveydenhoidolla, kuten rokotuksilla, oli huomattava merkitys. Kaikki tämä

näkyi vähäisempänä kuolleisuutena ja siten väestönkasvuna. Tilapäinen, mutta huomattavan korkea kuolleisuuspiikki jouduttiin kuitenkin kokemaan suurina nälkävuosina 1866–1868.

Venäjän keisarikunnan yhteydessä eläminen avasi pohjoiskarjalaisille Pietarin ja sen laajat kaupalliset markkinat. Pietariin vietiin tavaraa, muun muassa karjatalous- ja puunjalostustuotteita, siellä saatiin kulttuurivaikutteita, miljoonaisessa metropolissa saatiin kokea ainutlaatuista suurkaupungin tuntua, kaupungista tuli monen työpaikka ja useat jäivät sinne pysyvästi asumaan.

Paikallishallintotasolla 1800-luku merkitsi pitäjien lukumäärän moninkertaistumista Pohjois-Karjalassa. Kun aluksi pitäjiä oli Ruotsin ajan perintönä vain kahdeksan, niin vuonna 1939 lukumäärä oli 26. Väestön voimakas kasvu, paikallishallinnon tehostamisen tarve sekä kaupan, liikenteen ja teollisuuden kehitys kasvattivat osaltaan pitäjien lukumäärää.

Kulttuurielämän alueella Pohjois-Karjalasta muodostui 1800-luvun aikana kareliaanien keskeinen käyntikohde ja läpikulkupaikka Vienan ja Aunuksen Karjalaan. Pohjois-Karjalaa tekivät ulkomaailmaan tunnetuksi myös suurenmoinen luonto, erityisesti Kolin vaarat ja Pielinen.

Lopuksi: mitä Suomen sota ja sen seurauksena autonomian aika merkitsivät Pohjois-Karjalalle?

Pohjois-Karjalan väestö sopeutui kaikesta päätellen hyvin nopeasti 1809 tapahtuneeseen rajan muutokseen. Hyvä alku siihen oli laskettu jo Suomen sodan aikana, jolloin venäläiset koettivat käyttäytyä mahdollisimman lempeästi siviiliväestöä kohtaan ja rauhoittaa maan mahdollisimman nopeasti. Eräin paikoin ilmennyttä sissitoimintaa lukuun ottamatta pohjoiskarjalaiset ja muut suomalaiset eivät nousseet yleiseen kapinaan venäläisiä vastaan.

1800-luvulla pohjoiskarjalaiset saivat elää turvassa ja rauhassa sekä nauttia olojen yleisestä kehittymisestä parempaan suuntaan, ettei sellaista oltu koettu maassa aiemmin. Muutos suhtautumisessa venäläisiin tapahtui kylläkin heti, kun suomalaisten nauttimiin oikeuksiin alettiin kajota 1800- ja 1900-lukujen vaihteen ns. sortovuosina. Venäjän keisaria ja Suomen suuriruhtinasta ei enää nähty ”hyvänä maanisänä”, vaan Aleksanteri I:n Porvoon valtiopäivillä suomalaisille antamien pyhien vakuutusten törkeänä rikkojana. Sortovuosien myötä vanha venäläisviha ja -pelko alkoivat uudelleen nostaa päätään.

Autonomian ajasta oli kuitenkin tärkeänä tuloksena, että Pohjois-Karjala muodosti 1900-luvun alussa oman selkeän maakunnan Suomen muiden maakuntien joukossa. Ilman Suomen sota ja siitä aiheutuneita valtiollisia, alueellisia ja paikallisia muutoksia Pohjois-Karjalan kehittämisestä omaksi maakunnaksi olisi nähdäkseni tullut monessa suhteessa hyvin erilainen. Suomen sota ja siirtyminen Ruotsin ajasta Venäjän alaisuuteen olivat keskeisiä osatekijöitä niissä prosesseissa, jotka 1800-luvun aikana loivat käsityksen Pohjois-Karjalan maakunnasta ja mitä myöhemmin maakunnallisen identiteetin varaan on rakentunut.

Autonomian suojissa alkoivat myös oma suomalainen identiteetti ja kansallinen kulttuuri voimakkaasti nousta 1800-luvun aikana. Ilman niitä Suomi ja suomalaiset eivät olisi olleet valmiita valtiolliseen itsenäisyyteen 1917, kun olosuhteet sen saavuttamiselle olivat suotuisat sortokausien, 1. maailmansodan ja Venäjän heikkouden tilan vuoksi.